

De fisco gotico, hispanico sive andalusico

Miquel Barceló

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana
 08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 1/10/1997

Resumen

Un texto de mediados del siglo VIII permite una comprensión más precisa de la práctica fiscal en la época del rey Egika a finales del siglo VII. El registro numismático resulta ser congruente con la información del texto. Otro texto de la segunda mitad del siglo IX, escrito en Córdoba, ha sido mal entendido por los historiadores que ven en él el establecimiento de dominio personal cuando se trata, en realidad, de la descripción de un ejercicio fiscal y la conveniencia y magnitud de su adopción por los *dimmi*(s).

Abstract

A second half VIII century text allows a more precise understanding of fiscal practice during the reign of king Egika, late VII century. The numismatic record turns up to be coherent with this textual information. An other text written in Córdoba in the second half of the IX century has been misunderstood by historians seeing it as a way in which private domination is established whereas the text is a good description of a centralized fiscal exercise and the convenience of adopting it by *dimmi*(s). A reference is also made to the great size of this adoption.

Fa poc, F. Retamero i jo (Barceló, Retamero, 1996) vàrem proposar una mecànica que fes possible descriure satisfactòriament la moneda visigoda com a part integrant i, especialment, activa del procés fiscal organitzat per l'Estat visigòtic. Vam fer servir el conegut text *De fisco barcinonensi*, datat l'any 592. Érem, però, conscients de les seves dues, més òbvies per altra part, limitacions. La primera consistia en el fet que l'emissió de moneda visigoda en aquesta data està en la seva primera fase, començada per Leovigild en *ca.* 575, i la segona, en la restricció geogràfica de l'àmbit fiscal —Barcinonensi— que el mateix text imposa.

Tanmateix, la moneda a nom de Leovigild, malgrat que inaugura un reconeixement personal de l'emissor, no sembla que suposi una desviació del que era la moneda anterior. De fet, no es pot concebre, ara per ara, una forma de moneda «bàrbara» diferent a l'anterior a Leovigild i a l'emesa per Leovigild. La caracterització de «nacional», feta de vegades per ressaltar una diferència del conjunt confús, quasi indesxifrable, de les anomenades monedes «pseudo-imperials», és

insuficient. Per començar, no hi ha manera de saber a quina nació es fa referència. Ni n'hi havia, de nacions.

Certament, el que volien assenyalar investigadors de tanta talla i tan sobris d'expressió com P. Grierson i M. Blackburn (1986) era, justament, que a les emissions de Leovigild és discernible un esforç clar d'individualització de l'emissor, Leovigildus, *rex, inclitus*, etc. (Miles, 1952). I aquesta orientació afecta la forma iconogràfica i ponderal que va adquirint la moneda respecte a la coneguda tècnicament com VPW (*Victoria Palm Wreath*), l'encunyació de la qual és atribuïda, sense concreció, a seques «bàrbares» de l'occident postromà. Resulta clara la connexió entre la moneda de Leovigild i l'organització del seu ordre polític, inevitablement fiscal, consolidada cap al 584. La denominació de «nacional», i doncs, l'existència d'una seva fase anterior «prenacional» és un producte historiogràfic incontrolat, atès que s'identifica l'ordre polític i específic de Leovigild amb un referent global administratiu, Hispania, creat per Roma. Tanmateix, però, cap moneda de Leovigild ni de posteriors reis visigots mai no porta el nom d'*Hispania*. Les emissions es fan sempre en seques urbanes i d'elles en porten el nom (Emerita, Hispali, Toletó, Tarracona, Narbona, etc.). El nom d'*Hispania* en una moneda no apareixerà fins als *solidi* encunyats, probablement a Còrdova, pels *wāl̄*-(s) omeies (Walker, 1956, p. 77; Balaguer, 1976; 1988). Cal pensar, doncs, que la desvinculació, molt excepcional respecte a les àrees d'anterior domini polític bizantí o sassànida, de la pràctica fiscal organitzativa omeia de la moneda visigoda és més neta de la que jo vaig postular el 1979.

Àfrica i Hispania apareixen successivament en la moneda anomenada «transicional» omeia, el 85H. al nord d'Àfrica i el 93H. a la península (Balaguer, 1976; 1988). Àfrica esdevé en àrab *Ifrīq̄ya*. En canvi, Hispania és substituïda per al-Andalus el 98H. (Balaguer, 1976, p. 72, 75), tot i que Hispania/Spània és mantingut en els textos llatins com un equivalent nominal d'al-Andalus fins a dates molt tardanes.

L'ordre polític construït per Leovigild no té més dimensió que la que li atorga vacil·lantment l'efectiu domini fiscal, perceptible en les emissions de moneda en seques determinades. El títol monetar de *rex*, sigui *pius, inclitus* o el que sigui, esgota tot el seu possible contingut. Des d'aquesta perspectiva de les emissions, l'única per ara possible, el domini fiscal estable té l'aparença d'una xarxa on només els nusos, espaiats irregularment, la fan reconeixedora. Les connexions efectives entre aquests nusos d'emissió de moneda i el treball pagès que es duu a terme en els enormes espais intercalats són senzillament desconegudes. Així doncs, els mapes de localització de les seques introdueixen una distorsió difícil de valorar, que és aprofitable inescrupolosament per la narració de la *història nacional*.

El que sí que sembla que té més sentit discutir és si la mecànica fiscal descrita en el *De fisco barcinonensi* és instaurada per Leovigild o si és la formalització d'una pràctica fiscal local integrada en el *regnum*. Per mi, és clar que un aparell fiscal regular és difícil de construir i que, al capdavall, hi ha sempre un articulad inestable entre les llistes de subjectes dominats, forçosament locals, i un ordre polític que, també forçosament, fa els comptes amb unitats més abstractes i uniformes com la *iugera*, per exemple, o la moneda. Justament, aquest retall de la realitat —mutar la producció en riquesa— li atorga, paradoxalment, una major

reconoscibilitat en els medis habituals de la recerca històrica (textos, monuments, peces de moneda, etc.).

Així doncs, els comptes fets amb *siliquae* que es proposen en el text són perfectament compatibles amb la moneda del *regnum*, el *tremis*. Des d'aquesta perspectiva, la restricció geogràfica no té una significació especial. De fet, el que resultava distorsionador era atorgar al *regnum* una mida espacial coincident amb la unitat administrativa imperial —Hispania— i que, a la vegada, aquesta unitat fos un territori específic i un projecte polític de reconstrucció visigoda de la unitat administrativa. L'anhel d'uniformitat era i és només l'historiogràfic i no de Leovigild.

Fa temps que se sap (Barceló, 1981) que l'ordre fiscal i polític visigot s'estructura i funciona entorn d'unes seques d'emissions contínues —Toledo, Ispali, Cordoba, Emerita, Gerunda, Tarragona, Narbona— i d'unes altres, múltiples i esporàdiques, d'emissions circumstancials. Dues terceres parts de les peces de moneda conegudes foren encunyades en les seques centrals. El circuit de seques perifèriques és especialment actiu entre el 612 i el 642. Recesvint sembla haver introduït una disciplina en les encunyacions tot concentrant-les en determinades seques. L'anàlisi també revela que la concentració i dispersió ponderal de les peces són estables fins al final. Jo escrivia:

This normalization of coinage was undoubtedly based on a harder fiscal pressure and on smoother tax collecting. That is what really measures Visigothic coinage: the taxing capacity of kings (Barceló, 1981, p. 153).

Ningú fins ara, entre els visigotistes i medievalistes, que jo sàpiga, ni ho ha discutit ni ho ha tingut en compte. En qualsevol cas, aquesta uniformització no impedeix pràctiques comptables locals com la testimoniada per les *siliquae* en el text *De fisco barcinonensi*. Tampoc no seria incompatible amb l'ús local d'unes peces de moneda també locals com puguin ser els coures d'època visigoda suposadament identificats i estudiats per M. Crusafont (1994). No està gens clar, però, qui era l'encunyador ni l'objectiu de la seva emissió continuada. Tanmateix, ni un ni l'altre poden no inscriure's dins d'una trama fiscal, com no pot haver-hi peixos sense aigua a la peixera. Així doncs, al capdavant els comptes en què intervindrien aquestes peces de coure haurien de ser fets, si fossin realment contemporanis, amb la moneda de la instància —si hi fos— superior, en aquest cas el *tremis* d'or. La simultaneïtat de diferents metalls en la concreció de la moneda no altera de cap manera els comptes que es fan sempre a partir de la unitat de l'emissor. La perplexitat a què indueixen els anomenats «bimetal·lisme» i «trimetal·lisme» —or, plata, coure— pot esvaïr-se fàcilment pensant que *com més poder fiduciari té la moneda, més innecessari és el valor metàl·lic de les peces en què es concreta aquesta moneda*. Es tracta, és clar, d'una tautologia que, però, em sembla que té el mèrit de fer palès el nucli conceptual més obscur de la moneda. Vist així, la moneda és solitària, allò que canvia són les formes en què s'expressa.

Però si hi ha una reforma de la moneda i de la fiscalitat a l'època de Xindasvint i Recesvint que atorga una perceptible uniformitat a les peces encunyades, en què va consistir? En el fons es pregunta sempre qui era el subjecte fiscal visigòtic.

«Hic [Egika] Gothos acerua morte persequitur», escriu l'autor de la *Crònica de 754* (Gil, 1973, I, p. 58). Mai no s'ha aclarit de quina mort funesta es tractava ni per què foren els gots objecte d'aquesta dura persecució.

Jo penso que la proposta feta per mi i F. Retamero (1996) permet, justament, identificar qui era el subjecte fiscal i el mecanisme de recaptació que connectava pagesos, *potentes* i *regnum*. És clarament un circuit tancat i que difícilment admet modificacions. L'hermetisme no és tant la causa d'una limitació —estricta, d'altra banda ben real, en el proveïment original del metall—, sinó la conseqüència del fet que la moneda fos l'eix fonamental entorn del qual l'Estat podia capturar producció pagesa. Els *potentes* eren, però, els responsables d'aquesta captura. Eren, així, per a l'Estat, el subjecte fiscal immediat però de cap manera el verdader, que és sempre el pagès. Aquesta darrera fase de la connexió és difícil d'establir i de sostenir. No hi ha solució militar durable a això. Només el domini complex sobre la gestió de la reproducció humana ho pot aconseguir; i aquesta implica la gestió selectiva de plantes i d'animals. Cap aquí cal redreçar la recerca.

La moneda, però, és l'únic instrument legalment reconegut per organitzar un poder que no s'ocupa directament de la confecció de llistes fiscals de noms de pagesos. D'aquesta manera també s'evita el reconeixement de poders «personals». Tota la qüestió de la «feudalització» del *reino visigodo* és concebuda a partir d'aquest malentès analític. Fins a quin punt aquest únic mitjà legal era prou eficient per capturar de forma hegemònica producció pagesa és, al meu entendre, la bona pregunta, i no la «feudalització».

L'extensió i el vigor regular d'aquest mecanisme fiscal no pot ser ni tècnicament uniforme, ni tampoc pot ser uniforme de concepció: tota Hispania, per exemple. Ni hi ha precedents d'aquesta mena de poder polític i fiscal ni és tècnicament possible. Hermètic és el mecanisme fiscal, i petit.

El text de la *Crònica de 754* informa, tanmateix, a una altra banda, en què va consistir exactament aquesta *acerva morte*. Fins ara, que jo sàpiga, no s'ha observat la connexió entre la *mors acerva* a la qual Egika va sotmetre els *gothi* i la descripció de la reconsideració dels deutes fiscals duta a terme per Wittiza. Cal advertir que *mors acerva* és una variant d'una expressió de Virgili (*Aen.*, 11, 587; 11, 28 i 6, 429) i que va esdevenir una de les referències més sovintejades dels autors dels *Carmina Latina Epigraphica* (Cugusi, 1985; Gómez Pallarés, 1993). J. Gómez Pallarés (1993, p. 277) observa que en un dels *CLE*, *acerbus* s'utilitza en els casos en què el difunt és especialment jove. Aquest és un sentit netament virgilià (*Aen.* 6, 427-429). Així, *acerbus* introdueix una qualificació de duresa, de funestor, de crueltat impròpia. En la meua opinió, és en aquest sentit, de frase també feta, que l'autor l'usa per descriure aquella persecució que fa Egika dels visigots.

Però, què va fer Wittiza?

Qui non solum eos quos pater damnauerat ad gratiam recipit temtos exilio, uerum etiam clientulus manet in restaurando. Nam quos ille graui oppresserat iugo, pristino iste reducebat in gaudio et quos ille a proprio abdicaberat solo, iste pio reformans reparabat ex dono. Sicque conuocatis cunctis postremo cautiones, quas parens more subtraxerat subdolo, iste in conspectu omnium digne cremat incendio et non solum quia

innoxios reddet, si uellent, ab insoluuili uinculo, uerum etiam rebus propriis redditis et olim iam fisco mancipatis palatino restaurat officio. (*Chronica Mvzarabica*, Gil, 1973, p. 29-30)

Jo proposo la traducció següent:

A aquells, tornats de l'exili, els quals el seu pare havia condemnat, no només els reprengué en el seu favor, sinó que també, en efecte, en restaurar [l'acció de perdonar-los], va conservar les clienteles. Doncs, aquells a qui ell [Egika] havia oprimint amb un jou pesat, aquest [Wittiza] els retornava l'antiga joia; i a aquells als quals havia fet renunciar al propi solar, aquest [Wittiza], en tornar enrere, els reparava amb pietosos dons. I així, finalment, després de reunir-los a tots i ben davant de tothom crema amb incendi solemnement els compromisos firmats que el seu pare, amb engany, els havia arrencat; i no només els deslliura, si és que així ho volen, del vincle indisoluble, sinó que també retornades les coses pròpies, fins i tot aquelles dominades [incautades] pel fisc des d'antig, restaura l'Ofici Palatí.

Wittiza, doncs, va refer el que Egika, abans, havia desfet. Entendre-ho situa aquest refer després del 702, al començament del regnat en solitari de Wittiza, associat al tro per Egika des del 695. Aquestes dates no són d'una precisió absoluta. El mateix text del 754 és en aquest aspecte insegur. Però fa de mal pensar que la reconsideració de la pràctica fiscal la fes, Wittiza, durant els anys de regnat associat al seu pare, tot i que aquest fos, segons l'autor del 754, ja molt vell (*Uuittiza decrepito iam patre pariter regnant*). En rigor, el text citat sembla ser una exemplificació detallada de la *clementia* que l'autor del 754 atribueix a Wittiza, contra en l'adquisició del *solium*. La condició de *petulanter*, en canvi, no mereix cap il·lustració específica.

La selecció del detall informatiu que fa l'autor —la plaga inguinal, els fonaments de la *clementia*, per exemple— introdueix, per força, vacil·lacions dins la seqüència narrativa exigentment cronològica: era hispànica, *hijra*, anys dels califes, dels emperadors bizantins, etc. La mateixa intenció de rigor analític fa, justament, que el conjunt no acabi d'encaixar mai del tot.

La significació fiscal del text no sembla, en la meua opinió, oferir dubtes. Des del principi queda prou clar que Wittiza alleugereix o deslliura de les obligacions —*iugum*— pesades que requeien sobre els gots. Abans, però, permet a aquests gots que tornin de l'exili i d'aquesta manera integrar-se una vegada més dins l'ordre polític personalitzat que se sustenta en els vincles amb el *rex* i que constitueix el *regnum*. *Clientulus* és un diminutiu amigable que expressa prou bé aquesta reordenació.

L'*exilium*, en el meu parer, no fa referència necessàriament a un allunyament físic sinó a un estranyament de l'ordre polític en el qual, la *gratia* de Wittiza, els reintegra. El *iugum* en el qual són encollats per Egika és la manifestació precisa d'aquest apartament de l'ordre polític, és la immerescuda i funesta mort (*acerba mors*). Deslliurar-los d'aquest jou implicava que Wittiza, una vegada sotmesos (*reformati*), els havia de compensar per aquesta renúncia al *solium proprio* amb dons generosos. He traduït *solium proprium* per solar, fonament del llinatge i no per terres, objecte de propietat confiscable efectivament.

La coherència de la meua proposta —amb *iugum, exilium, clientulus*— permet evitar uns *gothi* que fugen amunt i avall i ocupacions militars de terres amb uns pagesos estables, això sí, que miren l'anar i venir i segueixen treballant com si tal cosa. Ja sé que és, aquest, un espectacle que els agrada, als historiadors, d'imaginar, però resulta molt complicat de fer-lo creïble i atorgar-li precisió. Egika ni té exercit per fer una cosa així, llevat d'expedicions esporàdiques de càstig amb més o menys èxit, ni aquest és l'ordre polític en què es pot construir un *regnum* basat en la fiscalitat i en la delegació vinculada de poder.

Els dons, justament, són el mitjà de la compensació amb la qual es restaura l'ordre polític romput per Egika. El do és una de les formes de revitalitzar obligacions personals, de crear trames de dependència. M. Mauss (1954) en va fer una molt coneguda conceptualització esporàdicament citada per historiadors i arqueòlegs (vegeu, també, Benveniste, 1971, I, p. 63-122). De fet, però, es tracta d'un procediment de creació de connexions polítiques personalitzades massa general per poder adquirir sentits precisos i circumstancials. Ja Xenofont (*Anab.* 1.2.26) fa referència als objectes de confiança (*písteis*). I l'ús sistemàtic de *hîl'a* —originàriament, «roba»— com a donacions del califa omeia de Còrdova és clarament l'instrument decisiu per construir implicacions polítiques de dominació personal i per això tènues i quebrantables (Ballestín, en premsa; Retamero, en premsa). B.D. Shaw (1986) n'ha estudiat l'ús en els rituals de pactes entre els caps de tribus berbers i l'Estat romà, i a l'est, a les regions de Isauria i Cilícia, entre muntanyencs i el mateix Estat romà. B.D. Shaw sosté que un poder polític d'aquest tipus no és més que una sèrie de «dominacions» negociades dins una seqüència derivativa de contactes personals, en una jerarquia piramidal que atorga sentit a tota la seqüència.

Naturalment, el vigor d'aquest procediment res no té a veure amb el «feudalisme», tot i que l'ordre polític feudal faci ús del procediment, atès que la total despersonalització de les relacions de poder és un resultat encara inacabat del capitalisme. L'ordre polític feudal, justament, és diferent de tots els altres amb els quals comparteix procediments i maneres rituals de fer cohesives les dominacions, en tant que aconsegueix finalment penetrar dins el mateix procés de treball, desordenant-lo primer i disciplinant-lo després (Barceló, 1996; Retamero, en premsa).

Això desvela l'existència d'una altra diferència. Qualsevol sistema fiscal en el qual la moneda és el mitjà de càlcul de les assignacions i l'objecte hegemònic de la recaptació pressuposa una escala de relacions socials amb uns mínims clars: el nombre de subjectes fiscals i la seva dispersió espacial, d'una banda, i, de l'altra, que el cost de producció de les peces de moneda no sigui superior a la dimensió creditícia que puguin contenir. Cap d'aquestes dues condicions indispensables, i que depenen de la mida, no es produeixen necessàriament en l'ordre polític feudal.

Egika, amb engany, havia arrencat obligacions firmades (*cautiones*). L'engany, imprecís, fa certament referència a un procediment irregular que augmenta la dominació exercida pel *rex* sobre els *gothi*. Això té un significat ben senzill: una llista de noms amb compromisos que difícilment poden ser una altra cosa que assignacions fiscals, deutes. I així, amb la llista, es va rompre l'ordre polític negociat. Tot, però, és molt imprecís i fràgil. El subjecte fiscal eren clarament els *gothi*. Des de la perspectiva del *rex* eren els responsables de la recaptació fiscal de la qual el *De fisco*

Barcinonensi en dóna testimoni. Aquesta recaptació i els seus enginyers eren forçosament locals. Però l'ordre polític, el *regnum*, es feia present a través de l'existència d'una moneda *pia, iusta*, etc. i de les encunyacions de peces en seques ben precises.

Wittiza, però, els deslliura, si és que volen fer-ho (*si velle (n)t*), atès que són innocents, del vincle indissoluble. Aquí, justament, hi ha el fonament contradictori de tot l'ordre polític. El vincle és indissoluble perquè sense ell no hi ha *regnum* ni, per descomptat, *rex*. Però no hi ha res d'estrany aquí. La seqüència de dominació es basa en relacions personals negociades i per això l'ordre és fràgil i tendent a la dissipació. *Si velle(n)t* sembla deixar un marge als *gothi* o només implica que el consentiment s'ha reestablert.

Jo no veig bé quina alternativa pot haver-hi a l'ordre polític del *regnum*, per això m'inclino a pensar que *si velle(n)t* és una clàusula que fa patent el consentiment de tots. En correspondència a acceptar la redefinició del *regnum*, cremada la llista, són retornades als *gothi* les coses pròpies, fins i tot aquelles incautades pel fisc. És evident que la traducció de *res propria* presenta problemes. Si el fisc pogué incautar-ne algunes, resulta menys complicat suposar que es tracta d'assignacions, recaptacions fiscals; de responsabilitats dins l'ordre del *regnum*. El contrari és tornar a considerar exèrcits cap amunt i cap avall, ocupacions militars estables, de magnituds desconegudes, tan espacials com humanes i, a sobre, arreu d'Hispania. El retorn a l'ordre polític alterat per Egika acaba senzillament amb la restauració dels *gothi* als seus llocs dins l'*Officium Palatinum*.

A l'anàlisi de les encunyacions de moneda visigoda feta el 1981 s'observava que, justament, l'estabilitat percentual entorn del 100% d'encunyacions a les seques centrals es rompia amb Egika, i que també els coeficients de variació ponderal de les peces es veien afectats considerablement (vegeu les figures 1-8). Era massa abrupta la modificació com per postular-la com a resultat d'una degradació mecànica. Però llavors no tenia cap explicació precisa. Ara sembla evident que té a veure amb el que va fer Egika i que Wittiza va desfer. El detall numismàtic d'aquesta modificació queda, però, per fer.

Igualment, les anàlisis de contingut metàl·lic mostren, molt clarament també, una rebaixa de la puresa en totes les grans seques i de manera coincident en totes les províncies fiscals. A la gràfica que recull els resultats generals, la disminució a partir del 680 passa de prop d'un 80% a poc més d'un 30% en vint anys (fig. 9) (Gomes, Peixoto, Rodrigues, 1995, p. 132-142).

* * *

L'existència, a Hispania, a al-Andalus, d'una fiscalitat específica per als *dimm(s)* és cosa sabuda de sempre. De fet, es tracta d'una mecànica desenvolupada de forma molt primerenca per l'estat islàmic. L'anàlisi feta per J.B. Simonsen (1988) permet precisar que fins un poc després de c.720 el terme *jizya* no designa una capitàcia reservada per a jueus i cristians (*ahl al-Kitāb*, «la gent del llibre») i que hi ha una reconsideració lèxica omeia dels primers pactes pels quals es tracta de consolidar políticament l'expansió; de fet, de fer-la possible i sostenible. L'anomenat

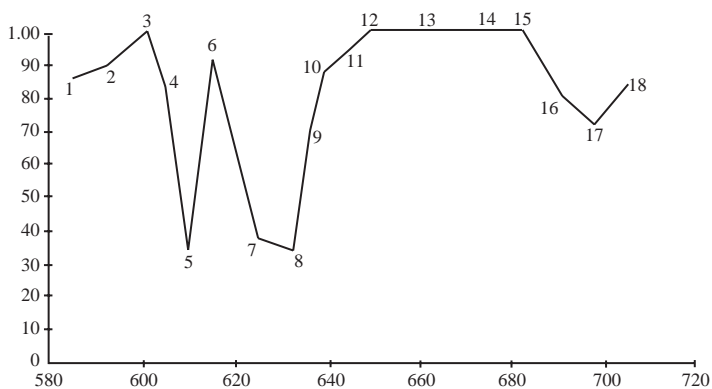

Figura 1. *Toletum*. % de monedes encunyades a *Toletum*.

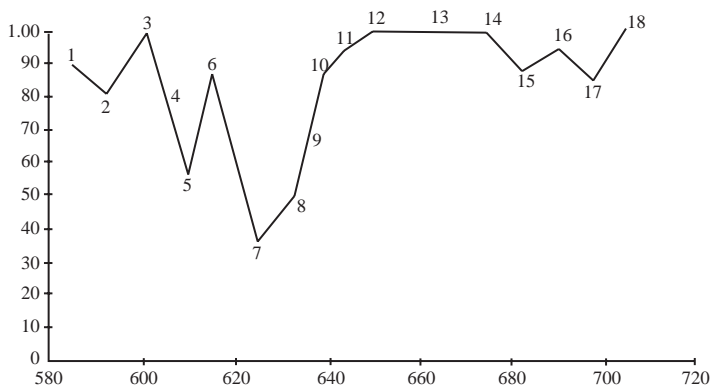

Figura 2. *Ispalis-Corduba*. % de monedes encunyades a *Ispalis* i *Corduba*.

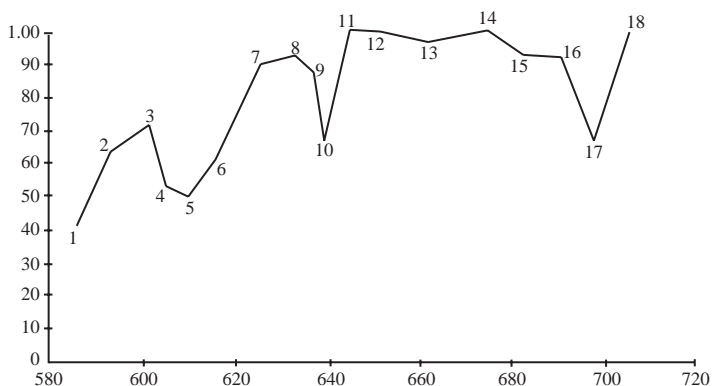

Figura 3. *Emerita*. % de monedes encunyades a *Emerita*.

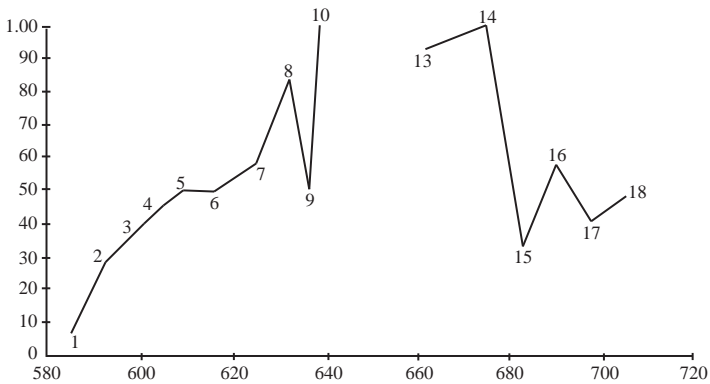

Figura 4. Gerunda-Tarracona. % de monedes encunades a Gerunda i Tarracona.

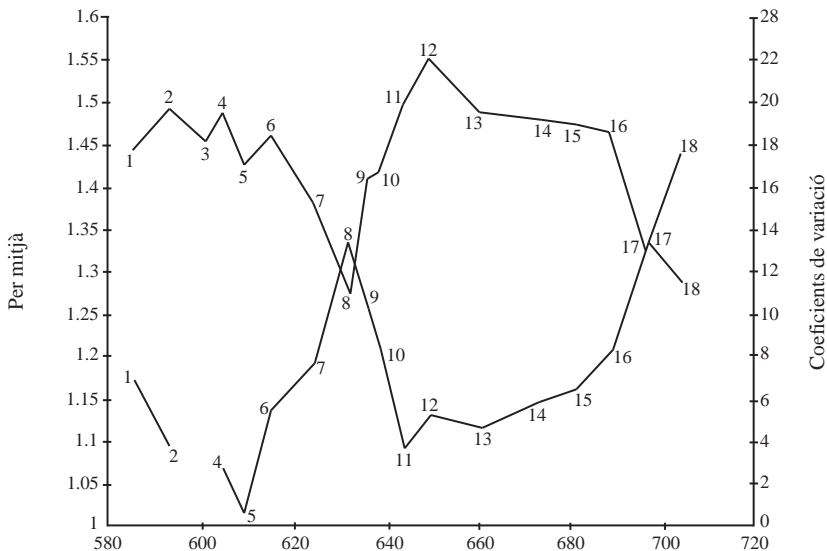

Figura 5. Carthaginensis. Coeficients de variació.

pacte ('*ahd*) de Teodomir d'Oriola, del 96H./714 dC, té una congruència d'articulat i lèxica amb els del Mašriq justament perquè, fos quin fos el text original, va ser objecte d'aquesta redacció homogeneïtzadora. Així, *jizya*, que apareix en el text de Teodomir, no és l'eina original de formalització dels vincles fiscals amb l'estat islàmic. Hi ha indicis clars que aquestes pràctiques eren força més circumstanciades i que giraren entorn del *tulṭ* (terç) que tenia un precedent corànic de purificació dels béns (Barceló, 1994 a-b).

La fiscalitat omeia específica per la *ahl al-kitāb* ha de sorgir, doncs, d'un exercici de domini polític continuat a Còrdova, coherent ja amb la redacció homoge-

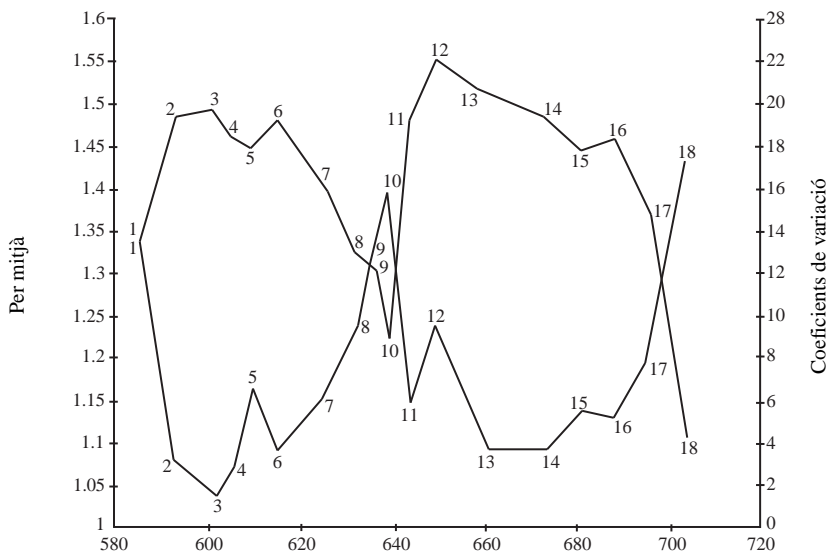

Figura 6. Baetica. Coeficients de variació.

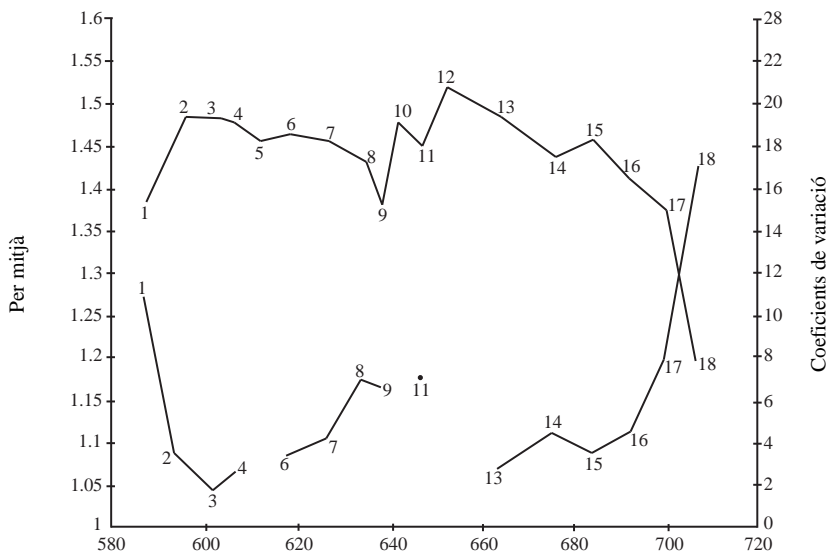

Figura 7. Lusitania. Coeficients de variació.

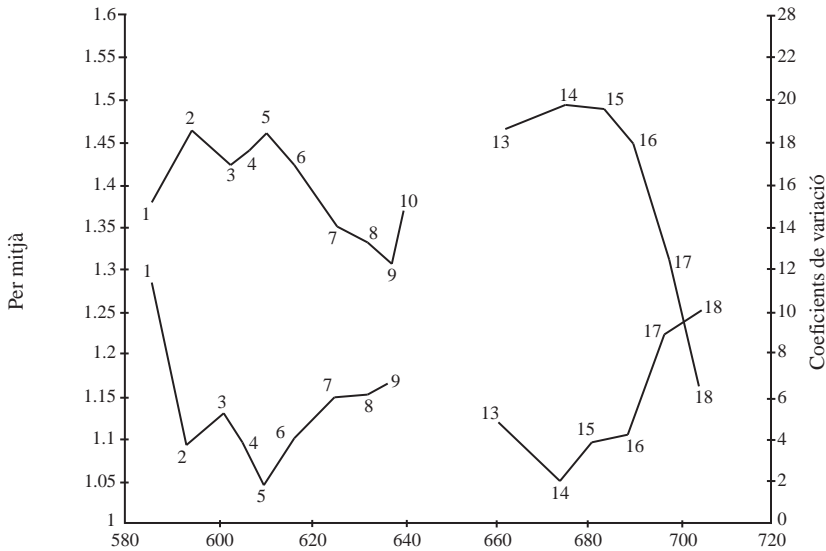

Figura 8. *Tarraconensis*. Coeficients de variació.

Font de les figures: Barceló, 1981, p. 139-140; p. 142-143.

neïtzadora omeia —cal recordar que ‘Abd al-Raḥmān al-Dāḥil començà a partir del 138H./755 dC a organitzar el nou estat a Còrdova— i sense cap mena de precedent qualsevol amb el *fiscus goticus*.

Fa temps que vaig destacar la utilitat informativa que els textos llatins de primera època, en especial de la *Crònica del 754*, podien tenir per estudiar tot el complex procés d’organització fiscal d’al-Andalus, és a dir, de l’estat omeia (Barceló, 1979). Tammateix, però, l’estudi d’aquest procés de construcció d’un Estat, d’un ordre polític, no permet comprendre la formació de la nova societat d’al-Andalus; la dimensió pagesa d’aquesta formació requereix una altra mena d’estudi i, sobretot, plantejar-se explícitament el caràcter distint dels dos processos.

També, anys després (Barceló, 1984-1985), en estudiar l’estructura fiscal de l’estat emiral i califal, vaig fer ús d’alguns textos llatins escrits per *ḍimmī(s)* de Còrdova actius en el moviment de «màrtirs voluntaris» i, alguns d’ells, vinculats com a traductors al funcionament de l’Estat emiral. Era clar que hi havia una administració fiscal específica per als *ḍimmī(s)*. La comptabilitat de les capitacions anava a càrrec, lògicament, de les parròquies, i la recaptació es feia traient a subhasta els impostos. Aquest era el mecanisme. Està clar que la implicació de rectors, bisbes i altres eclesiàstics principals era del tot necessària.

La pressió fiscal, en la meua estimació, resultava, entorn del 850-860, molt efectiva. Tenia una intensitat relativa un terç més gran que la que s’exercia sobre els musulmans. Aquesta càrrega fiscal i l’eficiència amb què es duia a terme —en *dirham(s)* podia arribar a una suma entorn d’1.700.000 peces— era indicadora de la cada vegada més gran indefensió dels *ḍimmī(s)* i de la seva també progressiva dis-

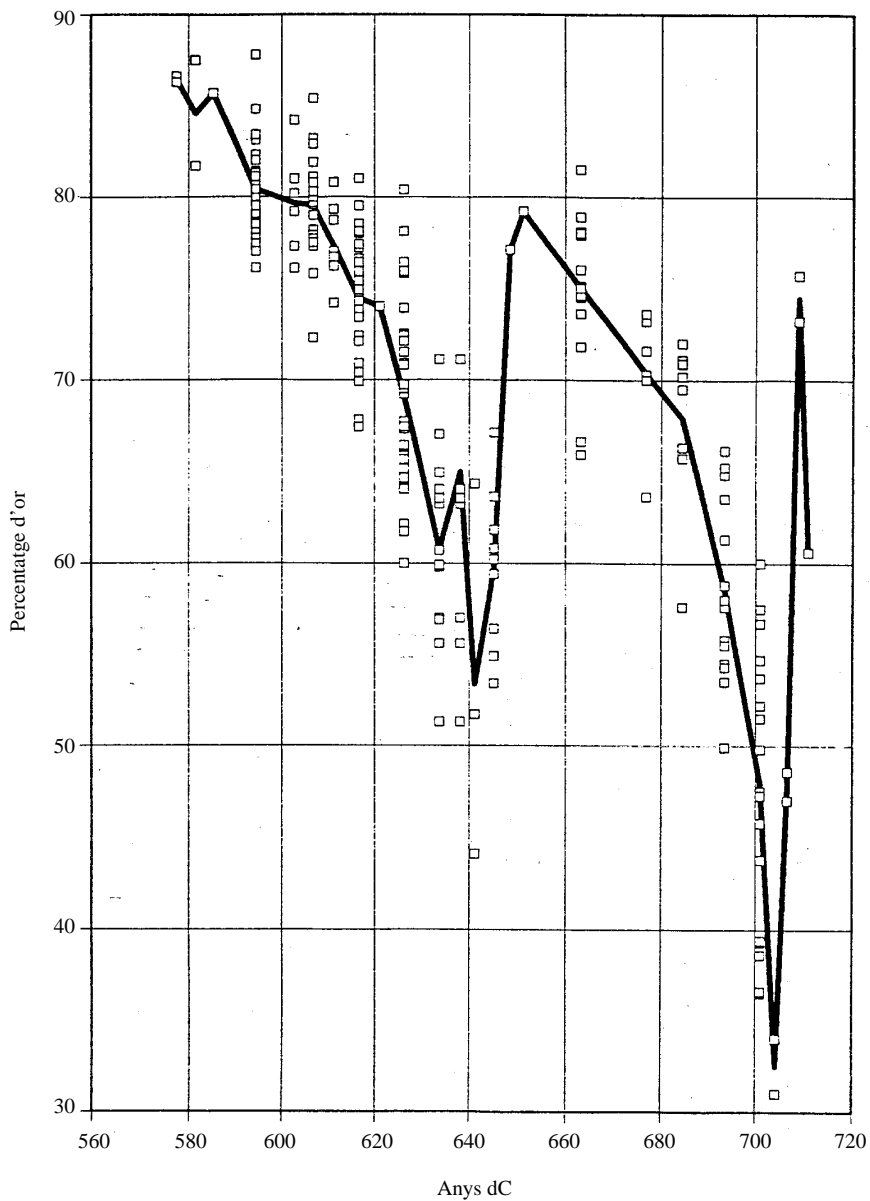

Figura 9. Evolució de la llei de les peces. Resultats de les anàlisis de 238 monedes visigòtiques, efectuades per espectrometria de fluorescència de raigs X.

Font: Gomes, Peixoto, Rodrigues, 1995, p. 132-134.

minució i cohesió com a col·lectiu: conversions a l'islam, confusió doctrinal i desconcert jeràrquic. Els militants, o fanàtics —segons la perspectiva—, feien sarcasmes amb el nom del bisbe, Hostegesis, eixerit comprador de les capitacions a subhasta, anomenant-lo Hostis Ihesu, però, en rigor, les misses estaven ja ben dites.

Fins a quin punt aquesta situació era representativa de totes les comunitats *ḍimm̄(s)* d'al-Andalus no es pot, per ara, saber. En qualsevol cas es tractava, en la meua opinió, d'una comunitat cristiana molt particular, atesa la seva residència a Còrdova, bé a la ciutat o en els seus entorns i susceptible, doncs, d'una vigilància estricta, a part dels vincles que els seus dirigents havien establert amb l'Estat, amb tota la distorsió que això introduïa dins l'organització eclesiàstica. Cal recordar que per primera vegada l'Església no estava implicada en el poder. Els efectes dissipatius de ser només una església popular són fàcils d'advertir. Sense jerarquia no es pot controlar la teologia (Hagerty, 1978, p. 61, p. 105), ja que la teologia és l'especulació incessant sobre la jerarquia.

Ni de molt, però, vaig exhaurir la capacitat de produir informacions que tenen els textos dels *ḍimm̄(s)* cordovesos. Hi ha molt més a fer, però, suposo, que la dificultat de l'escriptura de Samsó, Eulogi o Albar restringeix l'ús que en poden fer els historiadors. De fet, des del llibre d'E.P. Colbert (1962), ja era coneguda l'obsessió d'aquests *ḍimm̄(s)* amb la pressió fiscal omeia, sense que del medievalisme espanyol en sorgís un interès perceptible.

Fa poc, però, M. Ación (en premsa)¹ ha utilitzat un text de Samsó per a documentar l'existència entre els *ḍimm̄(s)* de

[...] *nobiles* de antiguo origen, que han conseguido mantenerse *fortes* económicamente, y que están incurriendo en el peligro de los matrimonios mixtos.

És a dir, el text de Samsó, referit a les pràctiques fiscals del bisbe Servandus, donaria notícia de la pervivència d'una noblesa antiga —d'època visigoda?— «forta» encara «econòmicament». Atesa la considerable influència que l'obra de M. Ación exerceix entre alguns cercles d'historiadors i arqueòlegs, crec adequat examinar si, en efecte, la seva comprensió del text de Samsó és correcta. No es tracta de discutir un petit detall. El que M. Ación proposa és que el text de Samsó testimonieja una continuïtat de domini polític d'un grup cristià, basada en l'origen i en el control de riquesa («econòmicament»). Això, justament, és el que postula en el seu més recent llibre (1997, 2a edició) sobre 'Umar ibn Ḥafṣūn i forma part d'una proposta conceptualment més àmplia, segons la qual, la «pervivència de la

1. Agraïxo a M. Ación que em fes arribar el mecanoscrit, el qual vàrem comentar informalment fa pocs anys. Vaig tenir ocasió, en el decurs d'aquestes converses, d'informar l'autor sobre la correcta, en la meua opinió, traducció del text.

Ja, corregint proves (2 de novembre de 1998) he tingut l'oportunitat de llegir un text recent publicat de M. Ación («El final de los elementos feudales en al-Andalus: fracaso del "incastellamento" e imposición de la sociedad islámica», en BARCELÓ, M.; TOUBERT, P. (eds.) (1998). *L'incastellamento*, p. 291-305). Ación insisteix en l'errònia comprensió del text de Samsó i la fa central a tota la seva argumentació. Tant l'error com la seva persistència mereixen ser analitzats amb detall.

aristocràcia hispano-goda en todo al-Andalus» (Ación, 1997, p. XXVII) seria un dels factors principals en tot el complex formatiu d'al-Andalus o de l'Estat omeia —això no queda clar—. Per això, el text de Samsó té importància. És aquest:

Nam precoquam crudelitatis sue insidiam adeo pretendit, ut censo publico addicens miseris infinitum Xpianorum numerum preuarcationis dispendio subderet. Illos uero, quos miseratio diuina intrepidus reddidit et ad preferendum mala presentia ob spem uite eterne fortes fecit, uectigalia soluere Smaelitis regibus compulit. (Sams. *Apol*, II, Gil, 1973, p. 551)

Jo proposo aquesta traducció:

Fins a tal punt va estendre l'engany de la seva crueltat que, afegint al cens públic els miserables, sotmeté un nombre infinit de cristians al pecat de la preuarcació. Aquells, per contra, als qui la misericòrdia divina va tornar intrèpids i va fer forts per suportar els mals presents amb l'esperança de la vida eterna, els va obligar a pagar impostos als reis dels ismaelites.

El que diu, doncs, el text, és que Servandus va induir molts cristians a adoptar l'islam i d'aquesta manera inscriure's en el cens públic, el de la legalitat musulmana. Aquests eren els febles i preuarcadors, els miserables. Els forts d'ànima, inspirats per la misericòrdia divina, persistiren en la fe vertadera i, per tant, foren obligats a ser inscrits en el registre de *dimm̄(s)* i a pagar *uectigalia*. La distinció entre *uectigalis* i *census publicus* és clara. De *fortes*, res de res. I de *nobiles*? Això:

Nam propter peccata populi indepto comitato Cordobe urbis patricie, nulla peditus generis dignitate, nulla decoratus originis nobilitate, sed ex seruis potius ortus eglise, ipsius Hostis Ihesu consubrinam in matrimonio accepit, quia iuxta Salomonis sententiam omnis auis similem sui querit. (Sams. *Apol*, II, Gil, 1973, p. 551)

Proposo la traducció següent:

En efecte, pels pecats de la gent fou presa la regió de Còrdova, ciutat patrícia, desguarida de cap dignitat, sense senyal de cap origen noble, però procedent ell d'una església més aviat sorgida de gent esclava, l'Enemic de Jesucrist (Hostegesis) prengué en matrimoni la seva pròpia neboda, atès que segons la llei de Salomó totes les aus cerquen el seu semblant.

És Còrdova que està desguarida de dignitat i noblesa, i no Servandus, i qui es casa amb la neboda és Hostegesis. En el text de Samsó no hi ha res de res del que M. Ación diu que hi ha. Al contrari, Samsó informa sobre el mecanisme fiscal que, entre altres coses, porta a l'adopció de l'islam. Ni hi ha nobles, ni gent «forta», sinó agents fiscals, cristians preuarcadors, tot ben conegut.

És legítim postular continuïtats d'aristòcrates i de qualssevol trets «culturals» que semblin mantenir aquestes continuïtats. A Hispania, a al-Andalus, a Còrdova, a mitjan segle IIIH./IX dC, sembla que el problema dels cada vegada més reduïts *dimm̄(s)* no era ben bé aquest.

Fins i tot certs autors àrabs manifesten confusió a l'hora d'entendre l'origen del nom *hispani*, que deriven erròniament d'Ispahan. És legítim tanmateix concebre la formació d'al-Andalus en termes d'una *transició* des de l'ordre imperial romà romput i que porta a la feudalització, tal com ha estat conceptualitzada recentment. En el cas d'Hispania, aquesta «transició» seria interrompuda per la conquesta i la construcció d'un estat islàmic. Jo ho he criticat, això. És una opció conceptual, però, plausible. Tanmateix, una hipòtesi d'aquesta mena, de tant d'abast, no es pot construir així. Així no.

Bibliografia

- ACIÉN, M. (1997). *Entre el Feudalismo y el Islam*. Jaén, 2ª ed.
 — (en premsa). «El sur de al-Andalus en la Alta Edad Media: fracaso del “incastellamento” e imposición de la sociedad islámica». Coloquio *El siglo VIII*. Madrid.
- BALAGUER, A.M. (1976). *Las emisiones transicionales árabe-musulmanas de Hispania*. Barcelona.
 — (1988). «Las emisiones transicionales árabe-musulmanas de al-Andalus: nueva síntesis». *I Jarique de estudios numismáticos hispano-árabes*. Zaragoza.
- BALLESTÍN, X. (en premsa). *Mafāhīr al-barbār. Traducció i estudi*. Tesi doctoral. UAB.
- BARCELÓ, M. (1975). «El hiato en las acuñaciones de oro en al-Andalus, 127-317/744(5)-929(30)». *Moneda y crédito*, p. 33-71.
 — (1979). «La primerenca organització fiscal d'al-Andalus segons la “Crònica del 754” (95/713(4)-138/755)». *Faventia*, p. 231-261.
 — (1981). «A Statistical Approach to Multiple Mint Issues of Royal Coinage: the Case of the Visigoths in Hispania (585-711)». *PACT*, 5, p. 138-154.
 — (1984-5). «Un estudio sobre la estructura fiscal y procedimientos contables del Emirato omeya de Córdoba (138-300/755-912) y del Califato (300-366/912-976)». *Acta Mediaevalia*, 5-6, p. 45-72.
 — (1994a). «Els *fulūs* de Tanga de finals del segle iH./vii dC, els pactes més antics i el cas de Mallorca i de Menorca: una revisió». *Gaceta Numismática*, 114, p. 5-18.
 — (1994b). «Correccions a “Els *fulūs* de Tanga...”». *Gaceta Numismática*, 115, p. 63-4.
 — (1995). «Crear, disciplinar y dirigir el desorden. La renta feudal y el control del proceso de trabajo campesino: una propuesta sobre su articulación». *Taller d'història*, 6, p. 61-72.
- BARCELÓ, M.; RETAMERO, F. (1996). «From crops to coin: which way back?». *Gaceta Numismática*, 122, p. 53-60.
- BENVENISTE, É. (1969). *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*. París. 2 vol.
- COLBERT, E.P. (1962). *The Martyrs of Córdoba (850-859): A Study of the Sources*. Washington, D.C.
- CRUSAFONT, M. (1994). *El sistema monetario visigodo: cobre y oro*. Barcelona-Madrid.
- CUGUSI, P. (1985). *Aspetti letterari dei Carmina Latina Epigraphica*. Bolònia.
- GIL, I. (1973). *Corpus Scriptorum Mvzarabicorum*. Madrid. 2 vol.
- GOMEZ PALLARÈS, J. (1993). «Otros ecos en la Eneida de Virgilio: La “Evidencia” de los *Carmina Latina Epigraphica*». *Helmantica*, XLIV, 133-5, 267-280.
- GOMES, M.; PEIXOTO, J.M.; RODRIGUES, J. (1995). *Ensaio sobre história monetária da monarquia visigoda*. Porto: Sociedade Portuguesa de Numismática.
- HAGERTY, M.J. (1978). *Los cuervos de San Vicente*. Madrid: Ed. Nacional.
- MAUSS, M. (1954). *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. Glencoe, Ill.

- MILES, G.C. (1952). *The Coinage of the Visigoths of Spain. Leovigild to Achila II*. Nova York.
- RETAMERO, F. (en premsa). «En al-Andalus, “¿gente sin moneda?”. Algunas consideraciones para no hacer esta pregunta». *20 anys d'al-Andalus. Homenatge a Pierre Guichard. Granada-València, maig 1996*.
- SHAW, B.D. (1986). «Autonomy and Tribute. Mountain and Plain in Mauretania Tingitana». *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, 41-2, p. 66-89.
- SIMONSEN, J.B. (1988). *Studies in the Genesis and Early Development of the Caliphal Taxation System*. Copenhagen.
- WALKER, J. (1956). *A Catalogue of the Arab-Byzantine and Post-Reform Umayyad Coins*. Londres.